

Jos den Bekker

Ontdekkingen van een vertaler

Van Alberto Manguel via Borges naar Robert Burns

Jos den Bekker (1946) begon ooit zijn werkzame leven als weg- en waterbouwkundige, maar besloot, na een kortstondige carrière bij het ministerie van Verkeer en Waterstaat, het roer volledig om te gooien en naar de schoolbanken terug te keren. Zo kwam hij op het Hoger Instituut voor Vertalers en Tolken te Antwerpen terecht, waar hij Engels en Spaans studeerde. En daar bleef het niet bij: er volgde nog een studie Algemene Taalwetenschap aan de Universiteit van Amsterdam. Maar die laatste passie liep uit op een teleurstelling, zodat hij besloot naar zijn enige eeuwig trouwe liefde terug te keren en zich van boekenwurm op te schalen naar superlezer, dat wil zeggen vertaler te worden. Hij heeft meer dan honderd boeken vertaald, voor het merendeel non-fictie. Mijlpalen van intellectueel en stilistisch genot waren, om er een paar te noemen, De nieuwe kleren van de keizer van Roger Penrose, $E=mc^2$ van David Bodanis en Mercator van Nicholas Crane. Maar ook de literatuur droeg haar steentje bij aan het werkplezier: Hawksmoor van Peter Ackroyd, De bekentenissen van Barney van Mordechai Richler, plus een rits boeken van Spaanse en Latijns-Amerikaanse schrijvers: Het vergeten dat ons wacht van Héctor Abad, Anatomie van een moment van Javier Cercas, Eerst was er de zee van Tomás González. Daarnaast is hij ook docent aan de VertalersVakschool te Amsterdam en hij is nog lang niet uitvertaald.

Ontdekkingen van een vertaler

Van Alberto Manguel via Borges naar Robert Burns

In een essay, getiteld *La traducción como milagro* ('Het wonder van de vertaling'), noemt Alberto Manguel vertalen 'de meest intieme leesdaad', wat niet alleen klopt, maar ook mooi gezegd is. Tot dan toe kende ik alleen het oordeel dat vertalen de wreedste manier van lezen is, en dat is ook waar, maar niet zo bemoedigend.

Het essay van Manguel gaat over een ultrakort verhaal van Borges, dat hij samen met enkele Canadese vrienden in het Engels wil vertalen. Borges echter legt een van de personages een uiterst typische Argentijnse uitdrukking in de mond waar hij – en ook niemand van zijn medevertalers – maar geen passend Engels equivalent voor kan vinden. Het probleem blijft door zijn hoofd hameren, tot hij op een dag in een boek van G.K. Chesterton, *A Short History of England*, de voor hem volmaakte oplossing op een presenteerblaadje krijgt aangereikt.

Maar eerst het verhaal van Borges. Het beslaat niet meer dan twee korte paragrafen en is getiteld *La trama*, dat zowel 'plot' of 'intrige', als 'stramien' betekent. Het gaat over een gaucho die bezoek krijgt van een groepje mede-gauchos, die hem, om wat voor reden dan ook, komen doden. Het drama wordt nog navranter als de gaucho tussen zijn belagers een petekind van hem ziet, en hij roept met stijgende verbazing en verontwaardiging *iPero ché!*. 'Dit moet je horen, niet lezen,' waarschuwt Borges tussen haakjes. En dat is geen overbodige aansporing, want alleen in de juiste situatie en uitgesproken met de juiste intonatie (hier, dus) betekent het zoiets als 'Wat krijgen we nou?' Of: 'Maar jongen toch!' En nog een heleboel andere uitroepen in die trant.

Het zal de oplettende en ervaren lezer niet zijn ontgaan dat Borges hier een Argentijnse versie opvoert van de legendarische moord op Caesar door een groep senatoren onder leiding van zijn beschermeling Marcus Junius Brutus. Dat vermeldt hij ook expliciet in zijn verhaal. Dat *iPero ché!* is hier dus de volmaakte Argentijnse vertaling van Shakespeare's *Et tu Brute*. Borgeskenners zullen niet raar opkijken van deze kunstgreep, want hij berijdt hier een van zijn bekende stokpaardjes: de geschiedenis die zich herhaalt, die geknoopt of geborduurd is op een vast stramien, met op verschillende plaatsen in de tijd en de ruimte aan de oppervlakte steeds nieuwe patronen, maar altijd op een onveranderlijke ondergrond, vandaar ook de titel van het verhaal 'Het stramien'. Borges zegt het zo: 'Het lot scheidt behagen in herhalingen, variaties, symmetrieën.'

Maar weer terug naar Manguel en zijn gepieker over een sluitende Engelse vertaling van *iPero ché!* in die context. Zoals al gezegd vindt hij die bij Chesterton, die in zijn boek over de geschiedenis van Engeland schrijft: '*The British state which was found by Caesar was long believed to have been founded by Brutus. The contrast between the one very dry discovery and the other very fantastic foundation has something decidedly comic about it; as if Caesar's "Et tu Brute" might be translated "What, you here?"*' Van *iPero ché!* via *Et tu Brute* naar *What, you here?*, met dat laatste als de volmaakte vertaling die hij zocht.

Ik zou geen vertaler zijn als ik niet onmiddellijk na het lezen van dat essay ging nadenken over wat een even sluitende, even rake vertaling van die Argentijnse uitroep in het Nederlands zou zijn, en dan liefst ook nog met de toevoeging dat je die moet horen en niet lezen. Oplossingen die de lading dekten en er heel goed mee door konden waren er genoeg, maar er was er geen bij met het euforisch karakter van ‘dat is ’m!’. Tot ik op een dag per ongeluk (ik kan het ook niet helpen) in een aflevering verzeilde van de komische soap ‘Toen was geluk heel gewoon’, met als ster de zanger-acteur Gerard Cox (ja, het is lang geleden). Ik viel midden in een scène waar Gerard Cox aan een jarenvijftig keukentafel zit terwijl hem iets verbijsterends verteld wordt, hij kan zijn oren niet geloven. Zijn reactie daarop is een luid en verbijsterd: ‘Joh!’ Daar was ie, de volmaakte Nederlandse vertaling, op z’n minst in de Rotterdamse variant, van het *iPero ché!* in het verhaal van Borges, compleet met de toevoeging dat je die moet horen en niet lezen.

Het geheel kreeg nog een staartje. Borges lezen geeft het toch al kneedbare menselijk brein vleugels, denk ik. Zo doemde in mijn hoofd de elegante theorie op dat als een mens geboeid is door twee dingen die op het oog niets met elkaar te maken hebben, ze op een geheimzinnige manier met elkaar verbonden zijn. En dát ze met elkaar verbonden zijn ontdek je niet, daar stuit je bij toeval op, als het toeval al bestaat. Dat geldt trouwens ook voor het vinden van de volmaakte vertaling, zoals het essay van Manguel laat zien, of voor een ontdekking überhaupt: de kunst is niet het creatieve vermogen van de ontdekker, maar zijn waakzaam, onbevooroordeeld innerlijk oog dat de vondst als zodanig herkent wanneer die toevallig voorbijkomt.

Maar dit terzijde. Ik had ooit een vriendin met wie ik regelmatig ouderwets, pen op papier, correspondeerde. Zij schreef mij altijd uitvoerig over zaken die haar fascineerden, en zo liet ze me een keer weten dat ze een periode doormaakte waarin ze verslingerd was aan de achttiende-eeuwse Schotse dichter Robert Burns, en dan vooral aan zijn gedicht *A Man’s a Man for a’ that*, oftewel in Southern English: *A man is a man for all of that*, een door de Franse Revolutie geïnspireerde lofzang op de broederschap der mensen. Ik deelde haar fascinatie, maar pas nadat ik een voordracht van zijn gedicht door een rasechte Schot had beluisterd en via een Schots woordenboek was doorgedrongen tot de volledige betekenis van de tekst. Maar toen, geruime tijd later, wel een jaar, kwam de epifanie. Ze schreef me dat ze weer eens verslingerd was, nu aan Wolf Biermann, de West- en Oost-Duitse liedjeszanger, en dan met name zijn lied *Trotz alledem*. In de aanhef van haar brief citeerde ze er een strofe uit: *Trotz alledem und alledem! / Wenn wir frieren müssen, werden wir / Wohl zittern, doch vor Kälte bloß / Und aufrecht geh’n trotz alledem*. De volgende keer dat ik bij haar op bezoek ging, luisterden we samen naar Biermanns schorre zang, zij wiegend en zoals altijd kettingrokend. Maar toen ik, in de regen, naar huis fietste schoot me ineens te binnen dat *trotz alledem* de volmaakte vertaling was van *for all of that*. Een inzicht dat zomaar voorbijkwam. Thuis zocht ik via Google de volledige tekst op van het gedicht en las daar dat het een variant was op een Duits strijdlied dat tijdens de revolutie van 1848 gezongen werd. En dat Duitse strijdlied uit de eerste helft van de negentiende eeuw was een vertaling van een Schots gedicht, geschreven door Robert Burns en getiteld *A Man’s a Man for a’ that*.